

Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme: Maksûd-ı Nasihat

Murat Ak

Konya: Çizgi Kitabevi, 2018, 416 s.

İslâm dini, münasebetlerin temeline samimiyeti yerleştiren bir anlayışla, birey ve toplumun ıslahı için öğüt vermeyi önemli bir eylem olarak kabul eder. Bu minvalde nasihat kavramı din, edebiyat ve kültürümüzde samimiyet duygusu ile öğüt verme eylemini birleştiren bir ifade olmuştur. Ayet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerde birey ve toplumun iyiye yönelmesine vesile olması bakımından nasihat etmek emredilirken Hz. Peygamber ve ashabı samimi bir şekilde öğüt vermenin en iyi örneklerini göstermiştir. Buna ilaveten dinin temel kaynaklarındaki vurgular sosyal hayatı etkilemiş, nasihatın toplum ve bireyin gelişimindeki rolü tarih boyunca önemini kaybetmemiştir. Bu önem, edebiyat sahasına nasihat-nâme türüyle yansır.

Samimiyet, saflık, iyi niyet sahibi olmak, başkasının iyiliğini istemek, ıslah etmek ve iyileştirmek gibi anlamlar ihtiva eden “nasihat”¹ ifadesi ile mektup, yazı ya da kitap anlamını taşıyan “nâme”² ifadesinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan “nasihat-nâme” terkibi; Türk İslâm edebiyatında belli bir muhtevayı barındıran edebî türü ifade etmek için kullanılagelmiştir. Bu edebî türde, muhteva genellikle dinî ve tasavvufî konular ile genel ahlâk ilkelerinin öğütlenmesi bağlamında oluşur.³ Biçim olarak ise nesirden ziyade nazmın tercih edildiği ve anlatım üslubunun didaktizm ekseninde şekillendirildiği görülür.⁴

Mevcut veriler ışığında *Kutadgu Bilig* ile başladığı kabul edilen manzum nasihat-nâme geleneği, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Buyazının konusu olan *Maksûd-ı Nasihat* isimli eser de hâlihazırdaki bilgilere göre türün son örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tespit edilmiş tek nüshası, Prof. Dr. Hikmet Atik'in şahsî kütüphanesinde bulunan eser Dr. Murat Ak tarafından inceleme, eser metni ve tıpkıbasımı ile eser muhtevasına yönelik hazırlanmış dizinle okuyucuya sunulmuştur.⁵ İnceleme bölümünde manzum nasihat-nâmelerle ilgili bilgilerin yer aldığı bir giriş, *Maksûd-ı Nasihat* eserinin tanıtıldığı ve bu eserde yer alan ayet ve hadis iktibaslarının incelendiği

1 Mustafa Çağrırcı, “Nasihat”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 408.

2 Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati*, III, 470-471.

3 Mahmut Kaplan, “Manzûm Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (2001), 133-185.

4 İskender Pala, “Nasihatnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 409.

5 Murat Ak, *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme: Maksûd-ı Nasihat*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.

iki bölüm vardır. Üçüncü bölüm eserin metnine ayrılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde nasihat-nâme türü hakkında tanım, tarihi süreç, kaynaklar, tasnif ve biçimsel özellikler bağlamında genel bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde türle ilgili önceden hazırlanmış kaynaklara atıfların yapıldığı, ancak tekrara düşme ihtimali göz önünde bulundurularak özgün ve özlü bir bilgiyle yetinmenin tercih edildiği görülmektedir. Giriş bölümünün sonunda manzum nasihat-nâmeler ve bu eserlerle ilgili olarak yapılan çalışmalar hakkında literatür bilgisine yer verilmiştir. Nasihat-nâmelerin konularına göre tasnifi başlığında yapılan şu tespit dikkat çekicidir:

“Burada söylenmesi gereken önemli hususlardan biri, İslâm yazım geleneği içinde ortaya çıkmış birçok eserin telif amacı nasihat-nâme olmasa da içinde bazen nasihat beyitleri bazen de müstakil nasihat bölümleri barındırmalarıdır. Bir eserin nasihatler barındırması ya da nasihatvârî müstakil bir bölüm içermesi nasihat-nâme türü içinde sayılması için yeterli bir özellik değildir. Aksi takdirde hikemî geleneğin içinde telif edilen eserlerin büyük bir kısmının nasihat-nâme olduğunu söylemek gerekir ki bu doğru olmayacaktır.”⁶

Yazma eserlerle ilgili çalışmalarda, eser nüshası üzerinde yer alan ve eser hakkında fikir veren bilgilerin tespiti ve sunumuyla birlikte eserin muhteva ve şekil açısından izahı önemli bir teamüldür. Elimizdeki araştırmanın birinci bölümü de, *Maksûd-ı Nasihat* eserin genel nitelikleri ile muhteva ve şekil özellikleri hakkında yapılan değerlendirmeleri içerir. Bu bölümde, 2285 beyitten oluşan eserin herhangi bir yerinde müellif ya da müstensihe ilişkin bir ifadeye rastlanmadığı, yazılış sebebinin müellif tarafından İslâm inanç esasları ile adabın öğretilmesi olarak gösterildiği ifade edilmiştir. Araştırma neticesinde, eserin yazılış tarihi hakkında herhangi bir kaydın olmadığı söylenmiş, ancak eserde zikredilen siyasî tartışmalardan ve tarihî olaylara atıf yapan beyitlerden hareketle eserin XX. yüzyılın başlarında kaleme alındığı tespit edilmiştir.

Eserde yer alan bölüm başlıkları, deyim ve atasözleri ile muhtevaya dair diğer hususlar birinci bölümde ele alınan konular arasındadır. Eserin, “Cibril Hadisi” olarak bilinen hadis-i şerifin manzum şerhi olması muhteva konusunda dikkat çeken bir özelliktir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber’in hayatı, davranışları ve sözleri edebiyatımızda birçok dinî edebî türün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Manzum siyer-i Nebi, na‘t, hilye ve manzum kırk hadis şerhi gibi pek çok edebî türde telif edilen eserler, öğretimde ve dinî duygunun aktarımında muhteva merkezine Hz. Peygamber’in hayatını yerleştirmek suretiyle ve edebiyatın gücünü kullanarak tarihi süreçte siyer-edebiyat ilişkisinin şekillenmesini sağlamıştır.⁷

6 Ak, *Maksûd-ı Nasihat*, s. 18-19.

7 Şerif Eskin, “Klasik, Modern ve Postmodern Anlatular Arasında Siyer”, *Siyer Edebiyat İlişkisi*, İstanbul: Meridyen Kitaplığı, 2010, s. 14-15.

Maksûd-ı Nasihat de siyer-edebiyat ilişkisinin gözlemlenebileceği bir örnektir. Eserin başında Cibril Hadisi'nin metni verilmiş, daha sonra bu hadis-i şerifin nazmen şerh edildiği ifade edilmiştir. Öğretilmesi amaçlanan bilgiler ve verilmek istenen öğütler; bu hadis-i şerifte temel kavram olarak gösterilen başlıklar altında sunulmuştur. İman başlığında iman esasları, İslâm başlığında İslâm'ın şartları, ihsân başlığında genel ahlak kuralları ve kıyamet başlığında dünyanın zemmini ve ahiretin değeri konusunu vurgulayan alt başlıklar yer alır. Mezkûr hadis-i şerifin vârid oluş biçiminde soru-cevap yöntemine dayanan bir öğreticilik vasfının hâkim olması ve şerhin hadis-i şerifte geçen dört temel kavram altında tasnifli bir anlatımla oluşturulması, muhteva ve şekil açısından metne katkı sağladığı gibi özgünlük de katmıştır. Bu özgünlük çalışmada şu şekilde açıklanır:

Müellifin dini bir nasihat-nâme olarak telif ettiği eserinde Cibril Hadisi'ni merkeze alması manidardır. Zira ilgili hadiste Cibril, Hz. Peygamber'e İslâm, iman, ihsân, kıyâmetin zamanı ve alametlerine ilişkin sorular sormuş, Hz. Peygamber de bu sorulara cevaplar vermiştir. Sorulan sorular ve verilen cevaplar İslâm'ın temel öğretilerini ve emirlerini içermektedir. Bu yönüyle hadisin öğretici özelliği ve eğitsel değeri öne çıkmaktadır. Hadiste soru soranın Hz. Peygamber'in verdiği cevaplardan sonra, Doğru söyledin! demesi, yine Hz. Peygamber'in bütün sorular ve cevaplar bittikten sonra etrafında yer alan sahabeye, O Cibril'di. Size dininizi öğretmeğe gelmiş, şeklinde buyurması hadisin öğretici olma özelliğini ve eğitsel değerini açıkça göstermektedir.

Muhteva konusunun ele alındığı bölümde dikkat çeken diğer bir husus, eserde yer alan Na't-ı Arz-ı Hicaz başlıklı manzumeye yapılan vurgudur. Bilindiği üzere na't kavramı özellikle Hz. Peygamber için yazılan övgü şiirleri için kullanılan bir ıstılahî terimdir. Bunun haricinde başka şahıslar için yazılan na'tlar da vardır. Ancak bir belde için yazılmış na't örneğini barındırması esere ayrı önem katmıştır. Ayrıca muhtevaya dair bir husus olarak dinin terakkiye mani olmadığı anlatıldığı derkenar, eserin yazıldığı dönemle ilgili fikir vermesi açısından incelenmiş, nasihat-nâme türünde bir eserin dönemin dinî ve siyâsî tartışmalarından etkilenmiş olmasına dikkat çekilmiştir. Dinin terakkiye mani olup olmadığı konusu, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Osmanlı münevverleri arasında yaşanan önemli tartışmalardan biridir. Araştırmada, *Maksûd-ı Nasihat* müellifinin pozitif bilimler-dinî bilimler ayrımında yaptığı değerlendirmeler de dönemin tartışmaları bağlamında ele alınmıştır. Batılılaşma ve modern eğitim anlayışı ile klasik eğitim anlayışının sorgulandığı bir süreç yaşanırken müellifin aşağıdaki ifadelerle tercihini belirttiği görülür:

Din tahşil itmeden ey zihni şâf
Dem urup felsefeden eyleme lâf
Ne müfid oldu resm-i coğrafyâ

'İbret al gitdi Selānik Sofya
O fūnūnı bilmeyen ecdādımız
Arza neşr itmışler idi adımız

.....

Ehl-i şan'at bilmese 'ilm-i riyāz
Ne ziyān eyler ne şey'i olur az
Hey'et ü hendese bilmezse kişi
Geçinür kesb ile çekmez teşvişi
Bilmese tāriḥ-i ahvāl-i mülük
Şāf zihin ile ider yolda sülük

.....

Anların cümlesi esbāb-ı me'aş
Bilmeyenler de bulur etmek ü aş
Lik dīnin bilmeyen cāhil kişi
Çıkdı yoldan pek yaman itdi işi⁸

Nasihat-nâme türü bir eserde dönemin sosyal, dinî ve siyâsî meseleleri hakkında kanaatlerin net bir şekilde serd edilmesi, yalnızca genel ahlak ilkelerini dikte eden bir yaklaşımdan ziyade, hedef okuyucu kitlesinin hayatına doğrudan öğretici ve yönlendirici bir tarzda yaklaşıldığını göstermektedir.

Birinci bölümde ele alınan bir diğer konu ise eserin şekilsel özellikleridir. Vezin, kafiye, dil ve imla özellikleri, anlatım ve üslup özellikleri ile eserde kullanılan edebi sanatlar bu bölümde incelenmiş, mevzu edilen hususlarla ilgili örnek beyitlere yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümü, metinde yer alan ayet ve hadis iktibaslarına ayrılmıştır. Muhtevaya dair bir husus olan ayet ve hadis iktibasları, eserde çok sayıda örnek olması nedeniyle muhteva incelemesinde ele alınamamış, şekilsel özelliklerle ilgili incelemenin ardından ayrı bir bölüm olarak verilmiştir. Zorunluluktan kaynaklanan bu durum araştırma metninin akışında görülen bir problem olarak değerlendirilebilir. Araştırmada bu durum şu şekilde gerekçelendirilmektedir:

Maksûd-ı Nasihat'te yer alan âyet ve hadisler esas itibarıyla metnin muhtevasına ilişkin hususlardır. Bu suretle eser incelemesinde, ilgili âyet ve hadislerin muhteva başlığının altında ele alınması daha uygun görünebilir. Lâkin eserde yer alan âyet ve hadislerin çokluğu ve metnin tamamen bu âyet ve hadislerle örülmesi, metin incelemesinde her birinin ayrı ayrı üzerinde durulması gerekliliğini ortaya çıkarmış, nihâî olarak bu durum âyet ve hadislerin müstakil bir bölümünde ele alınmasını mecbur kılmıştır.⁹

8 Ak, *Maksûd-ı Nasihat*, s. 47.

9 Ak, *Maksûd-ı Nasihat*, s. 62.

İktibaslarla ilgili bölümde eser metninde 43 ayet-i kerimenin lafzen iktibas edildiği tespit edilmiş, 43 hadis-i şerif tercümesi ile birlikte 9 adet hadis-i şerifin de lafzen zikredildiği belirtilmiştir. İktibas edilen ayet ve hadislerin açıklamaları ve kaynakları hakkında bilgiler de araştırmada yer almaktadır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde eser nüshası ve metnin kuruluşunda takip edilen usûl hakkında bilgi verildikten sonra eserin transkripsiyonlu metni okuyucuya sunulmuştur. Eser metninin, incelemede de belirtildiği şekliyle muhatabı olan kitlenin özellikleri göz önünde bulundurularak oldukça sade, anlaşılır ve samimi bir dille kaleme alındığı görülmektedir. Bu durum nasihat-nâme türünün tabiatına uygundur. Zira nasihat-nâme ve benzeri didaktik eserlerde amaç, sanatsal bir tatmin ya da sanatsal bir çabadan ziyade öğreticilik ve eğiticilik maksadının hâsıl olması, muhataba mesajın etkili ve anlaşılır şekilde ulaştırılmasıdır. Bu nedenle metinde ağıdalı ve sanatlı söyleyişlerden uzak durulmuştur. Eserin muhteva ve şekil özelliklerini gösteren bir örnek olması noktasında Cibril Hadisi'nde temel bir kavram olarak geçen ihsânın metinde zikredildiği başlıktan bir bölümü paylaşıyoruz:

Bu nazımdan öğren ihsân nedir

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Evvelâ âdeme lâzım 'irfân

Tâ ki bilsün ne şerefdir ihsân

Lufta ihsân ne demek ey muhterem

Her umûrun güzel itmek âdem

Her işiñ hakkını ifâ itmek

Lâyıkı vech-ile icrâ itmek

Çulluğın hakkı budur bî-iştibâh

Olmalı her dem Hudâ'dan âgâh

Tâ şi'ârı olmalı hüsn-i edeb

Olması-çün 'ameli maqbül-i Rab

İtmesün andan hayâsızlık şudür

Olmasun tâ rahmetinden mehcür

Hakk'a zâhir olmuş iken hâli

Ne habââetdir bed olmak fi'li

Âdemiden şakınup ğuşşa yemek

'Âlemü's-sırrı unutmağ ne demek

Şaklayup insâna göstermez 'uyüb

Âh gördi seni 'Allâmü'l-ğuyüb

Bu cihetden didi fahru'l-'âlemîn

Çul ol Allâh'ı görür gibi hemîn

Tâ kabâhat hâl ile Rabbiñ seni

Görmeye şeyn itmeye 'aybıñ seni

Utamaz kimse Hudā'dan esrār
Gizli şeyler 'ilm-i Hak'da aşikār
Kula her emrinde lāzım ihtimām
Edeb-i şer'a ri'āyet bi't-tamām¹⁰

Nasihat-nāme türünün son örneklerinden biri olması yanında, Cibril Hadisi'nin manzum şerhini içermesi ve yazıldığı dönemin şartlarıyla ilgili değerlendirmelere fırsat vermesi yönüyle *Maksûd-ı Nasihat* eserinin okuyucu ve araştırmacıların hizmetine sunulması önemli ve değerli bir gayrettir. Eser müellifi tespitinin, önümüzdeki süreçte ortaya çıkacak yeni verilerle aşılabilecek bir mesele olmasını temenni etmekteyiz. Tanıma fırsatını bulamadığımız müellifin son cümleleriyle yazımızı tamamlayalım:

Cān u dilden kim iderse şalāvāt
Dü cihānda bulur elbette necāt
İster iseñ bulasñ devlet-i tām
Virdiñ olsun şalāvāt ile selām
O şefiu'l-mücrimīne vir şalāt
Bulasın tā ki dü 'ālemde necāt¹¹

Abdullah Muaz Güven

(Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Türk İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları Anabilim Dalı)

10 Ak, *Maksûd-ı Nasihat*, s. 193-194.

11 Ak, *Maksûd-ı Nasihat*, s. 290.